

סקירת ספרים

קולות הקוראים: מעשה הקריאה בסביבה התקשורתית הרב ערוצית

חנה אדוני והלל נוסק, ירושלים: מאגנס, 2007, 199 עמודים

נעמה שפי*

קיומו של שוק ספרים בשפה העברית הוא בגדר נס. רק כמאתיים שנה חלפו מאז עברה העברית טלטלה דרמטית, ומשפת קודש שגודרה לתפילה בלבד הייתה לשפת חולין המגדירה לאום מודרני. התרחבותו המתמדת של שוק הספרים בעברית, למרות היקפו המוגבל של קהל הצרכנים ועל אף חדירתן של טכנולוגיות חלופיות המציעות שפע תרבותי, רק מעצימה את הפליאה. עם זאת, שוק הספרים בישראל כולל ספרים בשפות זרות, והקוראים בישראל כוללים שני מיעוטים לשוניים גדולים: קוראי ערבית וקוראי רוסית הניזונים גם מספרים שראו אור בחו"ל.

מחקרם ארוך השנים של חנה אדוני והלל נוסק הוקדש לפיענוח מקומה של קריאת ספרים בתרבות הישראלית אגב התבוננות בערוצי תרבות חלופיים המספקים את צורכיהם של הישראלים. מסקנתם מרגיעה: חרף התרבותם של ערוצי תרבות חלופיים, הישראלים ממשיכים לקרוא. אלה המשתמשים גם במדיה חדשים, מגבירים דווקא את צריכת הקריאה שלהם.

שרידותה של קריאה בסביבת תקשורת רב-ערוצית היא תופעה מרתקת ומוזרה: אמנם הישראלים ממשיכים לתפוס את עצמם כ"עם הספר", אך שעות עבודתם המתרבות והולכות מותירות בידיהם רק זמן מועט לתרבות פנאי. האומנם קריאה היא אחת הפעולות המועדפות עליהם, או שמא כך הם מעדיפים להציג עצמם?

* פרופ' נעמה שפי היא פרופסור חבר בכיה"ס לתקשורת, המכללה האקדמית ספיר
(naamash@sapir.ac.il).

ייתכן שהשמירה על מקומה של הקריאה בחיים המודרניים והתרחבותה מעידות, כמו במקרים אחרים של דפוסים חברתיים, על מגננה. במחקרו הנודע על אודות "מחוזות הזיכרון" קבע ההיסטוריון הצרפתי פייר נורה שבחברה המודרנית יוצאת עבודת הזיכרון מנחלתם המקצועית של היסטוריונים ועוברת לחברה כולה. מי שאינם היסטוריונים עושים מאמץ עילאי לשמר את מורשתם, בכלים רגשיים ולא בתבניות היסטוריוגרפיות רציונליות, מחשש שתאבד בעטייה של מהירות התחלופה של אירועים ושל רעיונות במדינת הלאום המודרנית.

הסבריהם של הקוראים בדבר מקומה של הקריאה בחייהם מאששים את התזה של נורה: החברה המודרנית נוטה לזמן אפשרויות לשימור מורשתה. הנסקרים הרבים שהשיבו לשאלונים מפורטים העידו על ריבוי תפקידיה של הקריאה בחינם. קריאה אופיינית יותר למי שגדל בסביבה קוראת, ובמידה שזהו אדם משכיל, כך גדלים הסיכויים שיקדיש לקריאה זמן רב. צריכת הקריאה אינה מושפעת ממוצא מזרחי או אשכנזי, אבל היא מושפעת ממוצא ערבי או רוסי. גברים נוטים לקרוא עיתונים יותר מנשים, נשים יקראו ספרות יפה יותר מגברים, וערבים ייעזרו בספרי יעץ יותר מיהודים.

הסיבות לבחירה בקריאה מגוונות: מאחר שקריאה מתבצעת בבדידות, היא מדרבנת את עצם קיומו של זמן איכות פרטי; ויש הנעזרים בקריאה כמקור לנושאי שיחה. כלומר למרות לחצי הקיום והתחרות הגוברת בין ערוצי תרבות חלופיים, הישראלים רואים בקריאה נתיב לשמירה על עצמיותם.

מעניין במיוחד יחסם של הישראלים לספרי מקור בתחום הסיפורת והעיון. הנסקרים גילו העדפה ברורה לקריאת ספרי מקור, אם כי אלה כובשים מעט פחות ממצחית רבי המכר והספרים שהמרואינים ציינו. הסיבה המובהקת לכך היא האינטימיות הנלווית לקריאת ספרים שנכתבו בידי ישראלים וההזדהות הרעיונית והרגשית של הקוראים עם המחברים. אפיון הקריאה ברגשות והתוצאה המבצרת והמעצימה את כוחה של התרבות בשפה העברית מחזקים עוד את ההנחה שקריאה בעידן הרב-ערוצי, ובמיוחד קריאה בלשון הלאום, משמשת נדבך בעיצוב "מחוזות הזיכרון".

העדפתם של ישראלים רבים לקרוא ספרות מקור בעברית מצדיקה את קביעותיו הנחרצות של ברל כצנלסון לפני שנות דור. "אין קל מאשר לבוא ולומר: אנחנו צריכים להכיר את העולם. אך האומנם אשנב נחוץ לנו לעולם? הרי אין לנו קירות!", קבל כצנלסון בפני מייסדי ההוצאה לאור "עם עובד" בשנת תש"ג בקראו לעודד הוצאה לאור של ספרות מקור. זאת ועוד זאת: כצנלסון העריך כי לא יחלפו אלא שנים מעטות, והילדים הגדלים בעברית ישלטו בשפות זרות ויוכלו לקרוא את ספרויות העולם בלשונותיהן המקוריות. הטעות בהערכה זו היא העומדת כנראה ביסוד העובדה שלמעלה ממצחית הספרים הנקראים בארץ ואשר

הגיעו לרשימות רבי המכר מקורם בשפה אחרת. המבוקשים מביניהם הם ספרים שהצליחו בארצות המוצא שלהם, אך הנחשבים שבהם נמנים עם ספרות המופת העולמית שתרגומים חדשים שלה רואים אור בעברית.

שיעור הספרים המתורגמים הנרכשים בישראל אינו גבוה בעיניי. אם נתחשב במספר המוגבל של כותבי עברית, הרי עצם העובדה שהישראלים מחברים אלפי כותרים בשנה אומרת הכול. בכ-120 שנות התיישבות, שבהן העברית משמשת שפה עיקרית בארץ ישראל ובמדינת ישראל, הצליחו הישראלים ליצור תרבות שלמה בלשונם הלאומית, לבססה ולהפכה לשפה רגשית של רבים. הצלחתם ניכרת גם בקיומם של ספרי עיון רבים שמקורם עברי, עדות להתרחבותם של מעגלי המשכילים בישראל. אבל אליה וקוץ בה: חרף הגידול בשיעור המשכילים הישראלים הצעירים, לא ניכרת הרחבה במעגלי הקוראים הישראלים. מי שהם דור ראשון להשכלה אינם מורגלים בקריאה מן הבית ואינם נוטים לאמץ הרגלי קריאה עצמאיים מעבר לנדרש מהם במסגרת לימודיהם.

אמנם אדוני ונוסק בחרו מראש להימנע מניתוח התכנים שקראו המרואיינים ופסחו גם על ניתוח הקשר בין ביקורות במדורי הספרות ובין הצלחת הספרים, אבל הם הניחו יסודות מצוינים למחקר המשך לבחינת הקשר בין ההמולה התקשורתית סביב כותרים ובין הצלחתם. האם הישראלים מושפעים מן הביקורת או מן הפרסומות הממהרות להכתיר כ"רב מכר" ספרים שיצאו זה עתה ממכש הדפוס? יתר על כן: האם יש מתאם בין הספרים הנמכרים היטב ובין אלה הנקראים? כמה אנשים קוראים את הסופרים הקנוניים הישראלים, וכמה מסתפקים בקניית ספריהם? עד כמה משמשות ביקורות הספרים מעין "מדריך לקורא"?

המחקר המעמיק של אדוני ונוסק יכול היה לגרות את קוראיו עוד יותר אילו ויתרו על רפוס הכתיבה האופייני לרבים מן המחקרים בני זמננו המקדימים סקירה על מצב המחקר למחקר החדש המונח לפנינו. אמנם הפרק המקדים יעיל במיוחד לקורא שאינו מצוי בשדה המחקר, ואולם הקורא המומחה, ולדעתי גם הקורא ההדיוט, ישכילו יותר אם יקראו על אודות המחקרים הקיימים בהקשר המחקר הנוכחי. כך למשל אפשר היה לקשור בין המחקרים העוסקים בקריאה פרשנית מבית מדרשם של ג'ון פיסק ושל אומברטו אקו ובין מסקנותיהם של אדוני ונוסק בדבר חיבתם המיוחדת של הישראלים לקריאת ספרים על חברתם שלהם או על חברת הוריהם. החופש הפרשני הוא הנותן לקוראים הזדמנות לראות את עצמם כחלק אינטגרלי מעולם רגשי בדיוני או כחלק ממורשת תרבותית שלאורה התחנכו. כך גם לגבי מחקרה המונומנטלי של אליזבת אייזנשטיין על ראשית הדפוס; את ניתוחיה על היקף ההשפעות של הדפוס אפשר היה לקשור להערכות בדבר מקומה של התרבות המודפסת בעידן הרב-ערוצי.

מחקר רב-שלבי וארוך שנים זה נדיר בסביבה לימודית המדרבנת התקדמות מהירה ובסביבה מחקרית הסופרת פרסומים במקום לשקול את ערכם הסגולי. אורך הנשימה של אדוני ונוסק ראוי לכל הערכה, והלוואי שיהיו לו מחקים רבים.